

Filozofija komunizma (1944) Vendelina Vasilja

IVAN KORDIĆ

Zagreb

UDK 1 Vasilj, V.
1(091)(497.5)"19"
Pregledni članak
Primljen: 29. 6. 2017.
Prihvaćen: 31.1. 2018.

Sažetak

Franjevac Vendelin Vasilj (Međugorje, 1909 – Chicago, 1971) svoju je doktorsku disertaciju *L'atheisme bolcheviste* iz sociologije obranio 1936. godine na Fakultetu za političke, ekonomske i socijalne znanosti Katoličkog sveučilišta u Parizu, a pod naslovom *Filozofija komunizma* objavio ju je na hrvatskom u Mostaru 1944. godine. Iste godine objavio je i drugi dio svoje zamišljene trilogije o komunizmu, *Komunizam i vjera*. Treći dio, *Komunizam i obitelj*, planirao je objaviti 1945. godine, ali ga nikad nije objavio. Nakon bijega iz partizanskoga zarobljeništva, Vasilj je od 1946. do smrti djelovao u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi.

Prema Vasilju, komunizam posjeduje vlastitu »filozofiju života i svijeta«, koja, s oslonom na svjedočanstvo Berdjajeva, u sovjetskoj praksi poprima karakter pragmatične ideologije, koja onemogućuje bavljenje istinskom filozofijom. Franjevac također tumači misaoni razvoj koji vodi od Hegela preko Feuerbacha do Marxa. Kako su se učitelji komunizma pozivali na grčke filozofe, Vasilj se osvrće i na filozofiju Demokrita, Protagore i Epikura, ali pritom zapada u pojednostavljivanja i pretjerivanja, jer moderne prijepore projicira u antički svijet.

Svoje izlaganje o komunizmu Vasilj smješta u širi kontekst. »Materijalistički nazor na svijet« glavno je obilježje liberalizma, kapitalizma i komunizma: »tri imena, a ista zabluda«, uperena protiv »ljudske osobe, obitelji, ljudskoga društva i vjere«. Dok se njemačka filozofija 19. stoljeća kolebala između materijalizma i idealizma, postoji, obrazlaže Vasilj, i treća opcija, »tradicionalni kršćanski spiritualizam«. Kad materijalisti proglašavaju »svijest proletarijata« za kriterij istine, oni, tumači Vasilj, »pobijaju svoj vlastiti materijalistički sustav i nehotice stupaju među idealiste«.

Vasilj se suprotstavlja osnovnoj tezi historijskoga materijalizma tvrdeći da odlučujuću ulogu u povijesnom razvoju društva »ne igra gospodarska proizvodnja nego naprotiv razni duhovni pokreti«. On prihvaća Berdjajevljevu kritiku marksističke teze da su sve ideologije odraz ekonomskih odnosa. Vasilj se slaže s Marxovim zapažanjem

o negativnom djelovanju kapitalizma, ali ga kritizira jer se tom »fatalnom procesu veseli«, priželjkujući pobunu radništva.

Vasilj također pristaje uz Berdjajevljevu tezu da snaga komunističke filozofije počiva »u kršćanskoj izdaji kršćanstva«. Da bi se uspješno suprotstavilo komunizmu, treba »principe kršćanstva primijeniti na život i rad«. Unatoč svoj svojoj kritičnosti prema komunizmu, Vasilj ne želi moralno diskvalificirati komuniste. Upravo suprotno, on proglašava načelo: »Pobijati zablude komunizma, a ljubiti komuniste, koji uzva sve to ostaju naša zalutala braća.«

Ključne riječi: Vendelin Vasilj, komunizam, dijalektički materijalizam, historijski materijalizam, idealizam, kršćanski spiritualni realizam, socijalni nauk Katoličke Crkve, Karl Marx, Vladimir Iljič Lenjin, Anatolij Lunačarski, Nikolaj Berdjajev, Jacques Maritain

Uvod

Vendelin Vasilj rođen je u Međugorju 1909. godine, a umro u Chicagu 1971. U Međugorju je završio osnovnu školu, na Širokom Brijegu gimnaziju, a u Mostaru studij teologije. Za svećenika je zaređen 1932. godine. U Parizu je postigao doktorat iz obaju prava i sociologije. Od 1938. godine bio je profesor na Franjevačkoj teologiji, a od 1938. do 1945. godine urednik časopisa Kršćanska obitelj u Mostaru.

Vasilj se osobito bavio komunizmom i njegovom filozofijom. Prvi dio njegove misaone trilogije doktorska je disertacija iz sociologije, *L'atheisme bolcheviste*, koja je obranjena 1936. godine na Fakultetu za političke, ekonomske i socijalne znanosti Katoličkog sveučilišta u Parizu, a objavljena u Mostaru 1944. godine pod naslovom *Filozofija komunizma*. Iste godine objavljen je i drugi dio njegovih razmišljanja o komunizmu pod naslovom *Komunizam i vjera*. Treći pak dio, *Komunizam i obitelj*, trebao je biti objavljen 1945. godine, ali je to spriječilo nadiruće partizansko-komunističko nasilje, čijom je žrtvom i on postao. No život mu je spasio bijeg iz partizanskog zarobljeništva u Mariboru. Od 1946. do 1971. godine djelovao je u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi, gdje se bavio prije svega pastoralnim radom i brigom za Franjevačku kustodiju kao dio Hercegovačke franjevačke provincije, na čijem je čelu bio devet godina. U tom razdoblju napisao je i mnoštvo članaka, a bio je i urednik publikacija američkih Hrvata u Chicagu: *Hrvatskog katoličkog glasnika* i *Hrvatskog kalendara*.

Vasiljeva je misaona preokupacija dakle prije svega marksističko-lenjinistički i staljinistički komunizam, koji se između dva svjetska rata snažno etablirao u Sovjetskom Savezu, odakle se, kako je poznato, širio diljem svijeta, da bi tijekom Drugoga svjetskog rata osvajao i godine 1945. u potpunosti

osvojio teritorij bivše Jugoslavije, pa tako i Vasiljev zavičaj Hercegovinu. A on je od sredine 1930-ih pratio događaje koji su bili povezani s pokretom koji je obilježio dvadeseto stoljeće, kao i literaturu koja je bila u njegovu temelju, primarnu i sekundarnu, bila ona njemu sklona ili nesklona. Pritom je stekao uvid u gotovo sve relevantno u ovom kontekstu, pa se odlučio i za vlastito promišljanje komunizma, koji je smatrao velikom opasnošću za svijet i za njegovu domovinu. A za misaono sučeljavanje s komunizmom mogao se s jedne strane služiti i tada već objavljenim spisima mladog Marxa, s druge pak strane socijalnim naukom Katoličke crkve, koji je jasno izložen u enciklici *Rerum novarum* (1891) pape Lava XIII. i u enciklici *Quadragesimo anno* (1931) pape Pija XI., koja je očito s povodom i s razlogom objavljena upravo uz četrdesetu obljetnicu *Rerum novarum*, a koja nosi podnaslov *Prava i obveze rada i kapitala*. Ovome valja dodati i encikliku *Divini Redemptoris* (1937) Pija XI., koja snažno osuđuje ateistički komunizam i vizionarski upozorava:

»A ako neki zavedeni u bludnju budu surađivali na pobjedi komunizma u njihovoj zemlji, prvi će stradati kao žrtve svoje pogriješke. I što se zemlje, u koje komunizam uspije prodrijeti, više odlikuju starinom i veličinom svoje kršćanske civilizacije, tim razornijom se očituje mržnja bezbožnika.«¹

Dakako, ovdje je zbog povijesnog konteksta i pravednosti potrebno spomenuti i encikliku *Mit brennender Sorge* istoga pape iz iste godine, koja enciklika snažno osuđuje politiku i ideologiju nacionalsocijalizma, zbog čega je i napisana na njemačkom jeziku.

Filozofsko-svjetonazorski temelji komunizma

Vasilj u svojim spisima nastoji predstaviti filozofsko-svjetonazorske temelje komunizma pristupajući im sa svoga kršćanskoga stajališta. Pritom posebno ističe da u temelju komunizma stoji prije svega materijalizam, koji je za njega sâm po sebi velika »opasnost za čovječanstvo i njegovu civilizaciju«, zvao se on »komunistički, socialistički, liberalni ili bilo kakav drugi«.² A upozorava i na često prisutnu pogrešku »da se starim zabludama, čija je opasnost već davno minula, posvećuje velika briga«, dok se zanemaruju »zablude sadašnjosti«,³ pri

¹ Vendelin Vasilj, *Komunizam i vjera* (Mostar, 1944), p. 124. Vasiljevo promišljanje komunizma tematizirao je i Ivan Sivrić, »Fra Vendelin Vasilj. Neki pogledi na filozofiju komunizma i odnose prema vjeri«, *Hum* 3 (Mostar, 2007), pp. 194–216.

Nadalje u bilješkama: Vasilj, *Komunizam i vjera*.

² Vendelin Vasilj, *Filozofija komunizma* (Mostar, 1944), p. 5.

Nadalje u bilješkama: Vasilj, *Filozofija komunizma*.

³ Vasilj, *Filozofija komunizma*, p. 7.

čemu je za njega komunizam nedvojbeno jedna od najvećih. Na osnovi vlastitog uvida u njegovu narav i na osnovi događanja o kojima je bio informiran on u ovom kontekstu govori o apokaliptičkoj borbi dobra i zla. Pritom naglašava da s jedne strane kršćanstvo nastoji popraviti ili barem ublažiti socijalnu nepravdu koja je zavladała svijetom i ljudskim društvom, dok s druge strane komunizam želi uspostaviti utopijski društveni poredak, koji bi nijekao Boga i Božji autoritet te »načelo ljubavi, pravde i milosrđa« zamijenio »revolucionarnim nasiljem i borbom klasa«.⁴

Za Vasilja je komunizam filozofski sustav, jer on posjeduje »vlastitu filozofiju života i svijeta«. Ovo svoje mišljenje temelji na Lenjinovoj tvrdnji da Marx posjeduje »koncepciju svijeta uobće«.⁵ A ta koncepcija jest dijalektički materijalizam. Ovaj je pak materijalizam usvojio povijesnu predaju francuskog materijalizma koji je osobito neprijateljski raspoložen prema vjeri.⁶ Uostalom, Lenjin se, iako je, prema Vasilju, prije svega bio čovjek revolucionarnog djelovanja, bavio i filozofijom. Pritom se poziva na trinaesti svezak njegovih sabranih djela, koji nosi naslov *Materijalizam i empiriokriticizam*, te zaključuje: da Lenjin filozofiju nije smatrao jakim revolucionarnim instrumentom, sigurno se ne bi s toliko marljivosti bavio proučavanjem filozofskih problema s gledišta materijalizma.⁷

No, marksističko-komunistička filozofija za Vasilja nije istinska filozofija. Komunizam naime, prema njemu, i u filozofiji jednako kao u politici i gospodarstvu, vrši nesmiljenu diktaturu, što pokazuje da ta filozofija nema za cilj »tražiti istinu i služiti istini« nego »služiti interesima komunističke stranke i proletariata i opravdati njihovo djelovanje«. Stoga komunizam svojim pristajama i ne dopušta slobodu vlastitog mišljenja. Pa iako je Lenjin zastupao i uvjerenje da komunisti ne žele »da se sve tvrdnje primaju zatvorenih očiju«, da sve bude predmet slijepe vjere, da svatko »mora misliti svojom glavom i držati je čvrsto na svojim ramenima« te da sve treba temeljito ispitati i provjeriti, Vasilj podsjeća na to da je komunistička praksa u otvorenoj suprotnosti s ovim Lenjinovim stajalištem i da ga »komunisti moraju zaboraviti pod kaznu izopćenja«. On pritom podsjeća i na činjenicu da se komunisti uvijek nanovo »žučljivo obaraju na katoličke vjerske dogme, koje katolici vjeruju na temelju Božjeg auktoriteta«, a ne vide da »nema ljudskog sustava, koji bi se sastojao od dogma, i to proizvoljnih i sa znanosti oprečnih dogma, kao komunistički

⁴ Vasilj, *Komunizam i vjera*, p. 7.

⁵ Vasilj, *Filozofija komunizma*, p. 8. Vasilj Lenjina citira prema: Lénine, *Karl Marx et sa doctrine* (Paris, 1933), pp. 14–15.

⁶ Usp. Vasilj, *Filozofija komunizma*, p. 9.

⁷ Usp. Vasilj, *Filozofija komunizma*, p. 14.

filozofski sustav«. ⁸ Za to se poziva i na svjedočanstvo filozofa i poznavatelja komunizma, koji je morao napustiti svoju zemlju, Nikolaja Berdjajeva, koji, na osnovi vlastitog uvida u filozofiju u svojoj zemlji, tvrdi: »Filozofija je spala pod monopol vlade. Umovanje je postalo službeno.« ⁹

A u pozadini ovakvog činjeničnog stanja stoji, prema Vasilju, pragmatizam komunističke ideologije, koji onemogućuje bavljenje istinskom filozofijom. Jer dok drugi filozofi nalaze zadovoljstvo u spoznaji istine i u razmišljanju o njoj, »komunistički filozofi vesele se spoznaji istine samo utoliko, ukoliko je ta istina oruđe revolucionarne borbe i preokreta u svietu«. ¹⁰ Stoga se i pozivaju tako često na Marxovu tezu o Feuerbachu da su filozofi do sada svijet samo različito tumačili, a da je došlo vrijeme da ga mijenjaju. Pritom Vasilj ne gubi iz vida ni filozofski ni društveno-povijesni okvir ovakvog razmišljanja. Za njega je naime »ateistički karakter komunizma nužna posljedica teorija, od kojih komunizam vuče podrijetlo«. Pritom on u ovom kontekstu ističe svoje uvjerenje »da komunizam nije čisto ruska pojava«, nego da je on »otrovna gljiva europskog Zapada izbačena na rusko bunište, gdje je našla neobično plodno tlo za umnoženje«. ¹¹ Stoga za njega komunizam nije na prvom mjestu stvar Lenjina i njegova revolucionarnog nasilništva, nego misaoni proizvod materijalizma Feuerbacha, Marxa i Engelsa.

U svezi s ovom tezom Vasilj se poziva Feuerbacha i njegov članak »Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie« iz 1842. godine, u kojem je on istraživao »prieponska pitanja između idealizma i materializma: problem spoznaje, problem bića, duha i materije«. Tu je on, prema Vasilju, na glavu okrenuo Hegelovu tezu da je misao subjekt, a stvarnost objekt, u svoju tezu da je stvarnost subjekt, a misao objekt, da je misao ovisna o materiji, a ne materija o misli«. A ovo izvrtnje Hegelove teze postalo je kasnije, prema njemu, temelj dijalektičkog materijalizma Marxa i Engelsa. Na osnovi toga i Plehanov tvrdi da za Feuerbacha »Hegelova nauka, prema kojoj priroda proiztiče iz Ideje, predstavlja jednostavno prievod u filozofski jezik teološke nauke, po kojoj je priroda stvorena od Boga, a materija stvorena od abstraktnog nematerialnog bića«. Zbog toga marksisti Feuerbachu kao najveću zaslugu i pripisuju upravo to da je on navodno demaskirao Hegelov »teološki sustav«. ¹² No pritom oni

⁸ Vasilj, *Filozofija komunizma*, p. 15.

⁹ Vasilj, *Filozofija komunizma*, p. 16. Vasilj Berdjajeva citira prema: Berdiaeff, *Problème de communisme* (Paris, 1933), pp. 105–111.

¹⁰ Vasilj, *Filozofija komunizma*, p. 19.

¹¹ Isto, p. 20.

¹² Isto, 31. Vasilj Plehanova citira prema: G. V. Plékhanov, *Les questions fondamentales du marxisme*, p. 17.

ne prihvaćaju njegovu filozofsku misao u cjelini. Jer, prema Marxu, Feuerbach je svojim idejama samo srušio »Hegelovu filozofsku kulu«, odbacio njegov idealizam i nadomjestio »ga svojim materialističkim, abstraktnim i pasivnim humanizmom«, ne učinivši zapravo ništa pozitivno. Stoga Marx Feuerbachovu filozofiju podvrgava oštroj kritici. No on je ne ruši i ne odbacuje, nego upotpunjuje i ispravlja. Pritom temeljni principi Feurbachova materijalizma, »osobito princip o odnosu misli i bića, duha i materije«, ostaju temelj njegove filozofije. On ga samo oslobađa »od abstraktnosti i humanizma«,¹³ preobražava ga u tumačenje stvarnog svijeta, povijesti, ljudskog društva, gospodarstva i čovjeka proizvođača; na mjesto pasivnog Feuerbachova čovjeka on postavlja »svog aktivnog čovjeka, revolucionarca«.¹⁴

Stoga Vasilj uvijek nanovo ističe da je temelj komunističke filozofije »najčistiji materializam«, a njezino temeljno pitanje »odnos između duha i materije«. A za tu filozofiju nema dvojbe kojemu od ovih dvaju elemenata »treba dati prvenstvo u redu postojanja«. Komunisti naime, prema njemu, bez oklijevanja prednost daju materiji. Tako Marx tvrdi:

»Po Hegelu je proces mišljenja – kojega on diže u posebnu kategoriju, kategoriju Ideja – tvorac svega stvarnoga. Za mene naprotiv ideja nije ništa drugo nego materija presađena i preuređena u ljudskom mozgu.«¹⁵

Stoga on smatra čudnim da su se komunisti »obratali filozofskom sustavu, koji je najoprečniji njihovu materializmu«, Hegelovu idealizmu. Oni su naime dijalektiku idealizma »jednostavno izvrnuli na glavu« i tako »dobili dialektiku materializma«. Uostalom, i Marx uviđa da su ove dijalektike »međusobno sasvim protivne«, pa tvrdi:

»Moja dialektička metoda je u svom principu ne samo različita, nego upravo oprečna Hegelovoj dialektici.«¹⁶

A prema Marxu, sve što postoji giba se i mijenja u dijalektičkoj metodi. Polazeći od mirnog ravnotežja, koje je teza, sve prelazi u neravnotežje, koje je antiteza, da bi ponovno stiglo »u još savršenije ravnotežje od onog početnog, koje je sinteza«. No ni ovo ravnotežje ne ostaje nepomično, nego se dijalektički giba »prema još savršenijem ravnotežju«. Tako se dijalektička evolucija vječno nastavlja. I kao što se razvijaju stvari, tako se, prema Marxu, »i ljudsko društvo

¹³ Vasilj, *Filozofija komunizma*, p. 33.

¹⁴ Isto, p. 34.

¹⁵ Isto, 41. Vasilj Marxa citira prema: Marx, *Le Capital*, vol. I., »Préface«.

¹⁶ Vasilj, *Filozofija komunizma*, pp. 69–70. Vasilj Marxa citira prema: Marx, *Le Capital*, »Préface de la IIe édition«.

razvija prema idealnom proleterskom društvu«. ¹⁷ Ovako naime Vasilj razumije marksistički dijalektički materijalizam.

A budući da se komunizam u svom materijalizmu nerijetko pozivao i na grčke filozofe poput Demokrita, Protagore i Epikura, Vasilj smatra potrebnim kritički se osvrnuti i na njihovu filozofiju. Pritom zapada u pojednostavljivanja i pretjerivanja, materijalizam vidi i tamo gdje ga nema i gdje ga ne može biti, moderne prijepore projicira u antički svijet. ¹⁸ U ovom kontekstu može se promatrati i njegova gore navedena tvrdnja da komunizam nije čisto ruska pojava, nego da je on »otrovna gljiva europskog Zapada« izbačena na rusko »bunište«, gdje je našla »plodno tlo za umnoženje«. On ovdje prije svega misli na liberalizam. Pritom ističe da i najgore zablude redovito imaju »liepo i privlačivo ime«. Tako se, prema njemu, po imenu može činiti »da je liberalizam pobornik slobode, a stvarno je po svom ustrojstvu niekanje svake slobode«. Jer sloboda se ne sastoji u tome »da radi, što tko hoće«, budući da tako shvaćena sloboda nije ništa drugo nego bezvlade. Liberalizam naime naglašava »samo prava, a zaboravlja dužnosti«, dok pravi pojam slobode u sebi u prvom redu sadrži »vršenje dužnosti, a tek zatim uživanje prava«. On zastupa slobodu od svih »obveza ljudskih i Božjih zakona«, zastupa »sebičnost i korist pojedinaca«. Pa iako liberalizam zastupa i jednakost svih ljudi, stvarno je doveo »do najstrašnije nejednakosti«, iako propovijeda da nitko nikome ne smije biti podložan, on je stvarno »podjarmio ogromni dio ljudskoga društva nezatnoj glavničarskoj manjini«, ¹⁹ bogatim kapitalistima. A u pozadini svega ovoga stoji »materialistički nazor na sviet i život«, koji je za Vasilja glavno obilježje i liberalizma i kapitalizma i komunizma. I dok je liberalizam propovijedao apsolutnu slobodu, kapitalizam ju je ostvarivao, a komunizam »nesmiljenom brutalnošću ostvaruje«. A i jedan i drugi i treći protivnici su »ljudske osobe, obitelji, ljudskoga društva i vjere«, ljudsku osobu žrtvuju materijalnom probitku, »revolucioniraju i ruše ljudsku zajednicu i društveni poredak nastojeći ostvariti svoj neodrživi i nepravedni poredak«, zanemaruju ili niječu »duhovnu stranu čovjeka« i »obećavaju mu ostvarenje zemaljskog raja preko gospodarskog napredka«. Stoga su liberalizam, kapitalizam i komunizam »tri imena, a jedna zabluda«. ²⁰

Za Vasilja je dakle komunistički svjetonazor prije svega materijalizam, materija je prvi uzrok svega. Komunisti doduše priznaju postojanje ljudskoga duha, ali je on »u svemu ovisan o stvari i samo je najuzvišeniji izraz fiziološkog zbivanja u ljudskom mozgu«, dok postojanje duha koji bi bio neovisan od ma-

¹⁷ Vasilj, *Filozofija komunizma*, p. 70.

¹⁸ Usp. Vasilj, *Komunizam i vjera*, pp. 15–16.

¹⁹ Isto, p. 35.

²⁰ Isto, p. 41.

terije, kako to uči kršćanska vjera, komunizam u potpunosti niječe. Za njega je tvar, obrađena ljudskim radom, podloga »svega, što postoji«, a ideološke pojave u svijetu, kao što su »politika, znanost, zakonodavstvo, moral, vjera i metafizika uobće, obična su nadgradnja (superstruktura) gospodarske proizvodnje«. A promjenom gospodarske proizvodnje mijenja se i njezina nadgradnja, dok sve pojave nadgradnje utječu »jedna na drugu i na svoju gospodarsku podlogu«. ²¹ I dok znanost, zakonodavstvo i umjetnost na svoju gospodarsku podlogu utječu pozitivno i unapređuju je, moral, vjera i metafizika na nju utječu negativno i sprečavaju njezin razvoj. ²² Pritom je gospodarska proizvodnja glavni pokretač ljudske povijesti, dok borba klasa vodi prema društvenom miru i prema ostvarenju raja na zemlji.

No ovdje se, prema Vasilju, radi o dogmama koje nemaju nikakvu podlogu ni u znanosti ni u stvarnosti. A osim dogmi komunizam posjeduje »i neku vrst objave, a to su načela njihova ‘znanstvenog socializma’, koje se komunistički učitelji Marx, Engels, Lenjin i drugi objavili čovječanstvu«. On posjeduje i svoje proroke i učitelje koje štuje »kao svetce, osobito Lenjina, čiji je grob, gdje on leži mumificiran, stjecište proleterskih hodočašća«. Komunizam ima i svoje misionare, a to su njegovi propagandisti, svoje »sveto pismo«, koje čine spisi »komunističkih učitelja, koji se moraju doslovno vjerovati i ob služivati, a ako ih treba tumačiti, to može jedino živući ‘veliki svećenik’ s Kremlja«. A kad komunisti Katoličkoj crkvi predbacuju inkviziciju, onda ih Vasilj podsjeća na to da »komunizam ima najstrašniju inkviziciju, koja je radi samog osumnjičenja, bez dokaza krivnje, usmrtila milijune nevinih ljudi«. ²³ Komunizam zapravo, prema njemu, hoće uništiti »sve vjere koje vjeruju u nadzemaljski život«, da bi na svijetu ostala samo jedna vjera, »vjera u samo zemaljski život«. Pritom podsjeća na tvrdnju Jacquesa Maritaina da je komunizam nesnošljiv kao i svaka druga vjera sa stalnom dogmatikom. A da bi neka vjera bila snošljiva, »potrebna joj je vrhunaravna ljubav, koju komunizam zamjenjuje mržnjom«. ²⁴

Razlog ovakvom stanju duha Vasilj vidi prije svega u podjeli filozofskih sustava u dva tabora. Prema njemu, njemačka filozofija 19. stoljeća duh je rastavila od prirode, »kolebajući se između materializma i idealizma«, dok komunisti filozofiju svih naroda i svih vremena dijele na dvije oprečne grupe, na materijalizam, koji se »izključivo oslanja na materiju«, i idealizam, koji se »oslanja na duh, na ideju«. Pritom se, prema njemu, zaboravlja da postoji filozofski sustav koji je posrednik između materije i duha, koji ih usklađuje »dajući

²¹ Isto, p. 66.

²² Usp. isto, p. 67.

²³ Isto, p. 127.

²⁴ Isto, 138. Vasilj Maritain citira prema: Maritain, *Humanisme integral*, p. 48.

i jednom i drugom elementu njegovo častno mjesto«, a to je »tradicionalni, kršćanski spiritualizam«, koji uspostavlja primjeren odnos »duhovne prirode s materialnom prirodom, i duhovne stvorene prirode s Duhom«,²⁵ s božanskim stvoriteljem. A kad su komunisti odbacili agnosticizam i idealizam, ostao im je samo materijalistički monizam, koji je oprečan idealističkom monizmu, »jer on svodi sve na materiju, kao što je idealizam sve svodio na Ideju«. Stoga duh koji bi bio neovisan o materiji za komuniste »nije ništa drugo, nego obmana, prividnost«.

Istina, komunisti, prema Vasilju, ne nijeću postojanje ljudskoga duha, nego »daju prednost materiji u odnosu duha prema materiji«. Pritom je ljudski duh za njih »samo jedna – doduše najuzvišenija – manifestacija ljudskoga mozga«. ²⁶ I dok idealisti tvrde »da se istina spoznaje samo i jedino razumom«, komunisti su uvjereni da se ona »spoznaje samo i jedino osjetilnim putem«. Tako je i Lenjin uvjeren da biti realist »znači priznati objektivnu istinu, koja nam se objavljuje preko naših sjetila«. Stoga su, prema Vasilju, i jedni i drugi jednostrani, a ta jednostranost može se izbjeći samo »putem tradicionalne spiritualističke filozofije, koja ne izključuje ni osjetilno ni umno spoznavanje, nego ih usklađuje«, tako da se do istine ne dolazi »ni samim osjetilima ni samim razumom, nego razumom koji se oslanja na iskustvo osjetila«, kako sugerira tradicionalna aristotelovsko-tomistička teorija spoznaje, koju Vasilj očito smatra jedino primjerenom za rješavanje ovoga problema.

No Vasilj kod komunista nalazi još jedan kriterij za spoznaju istine, a to je svijest proleterske klase »koju su proizvoljno proglasili slobodnom od svih iluzija i subjektivnih zabluda«, kolektivna svijest koju smatraju slobodnom od jedinog »istočnoga grieha, gospodarskog iskorišćavanja drugih ljudi«. ²⁷ On u takvu poimanju svijesti vidi »najčistiji idealizam«. Tu naime materijalisti kriterijem istine proglašavaju »sviest proleterata« koji zapravo »ne postoji kao stvarnost, nego postoji kao neka ideja, koja se ne može spoznati ni intelektualno ni eksperimentalno«, nego vjerovanjem u »tvrdnje komunističkih učitelja«. Stoga je očito da komunisti tu »pobijaju svoj vlastiti materialistički sustav i nehotice stupaju među idealiste«. ²⁸ Vasilj u ovome držanju vidi i svojevrsnu mistiku koja je »pravi opium naroda, jer je u stanju privući i osvojiti toliko plemenitih mladih duša«, onih koji kao materijalisti postaju idealisti kad se radi o tome da se uključe u ostvarivanje komunističkih utopija. A ova mistika pokazuje se opasnom osobito onda kad naučava »da se rušeći gradi«,

²⁵ Vasilj, *Filozofija komunizma*, 49.

²⁶ Isto, p. 50.

²⁷ Isto, p. 56.

²⁸ Isto, p. 57.

kad svojevrsni »znanstveni materijalizam« postane »smušeni idealizam, jedna fanatična vjera i utopija«. ²⁹

Gledišta o historijskom materijalizmu

Za Vasilja u Marxovoj nauci »nema ništa originalno«, ona je »sklepana od nespojivih elemenata«. Ipak, za njega je originalno to što je Marx »nepomirljivi protivnik svake čisto spekulativne teorije«, ³⁰ iako se može reći da njegov dijalektički materijalizam velikim dijelom »sačinjava filozofsku nauku komunizma«, koja i na spekulativan način pokušava protumačiti ljudsko društvo, društveni život i povijest, »znanstveno« razjasniti pojave u svemiru i u povijesti čovječanstva sa svim »događajima duhovnog i materialnog reda«. No komunistički se učitelji nikako ne zadovoljavaju time, nego oni sebi umišljaju »da mogu 'znanstveno' predvidjeti i proricati budućnost«, ³¹ a ne samo razjasniti prošlost i razumjeti sadašnjost. Stoga materijalizam kao historijski postaje ideologijom napretka, a gospodaraska »proizvodnja postaje neka vrst božanstva, čijemu se napredku mora sve žrtvovati«, dok se sve ono što »odvraća ljudsku pažnju od ovog najuzvišenijeg problema« mora »uništiti bez milosrđa«.

Dakako, nedvojbeno je, prema Vasilju, da gospodarstvo ima utjecaja na duhovni život, kao i duhovni život na gospodarstvo. No za njega je neupitno da »odlučujuću ulogu u razvoju poviesti ne igra gospodarska proizvodnja nego naprotiv razni duhovni pokreti« ³² i ideologije. Pritom smatra vrlo problematičnim stav komunistā da su sve druge ideologije, osim njihove, iluzije i »da je historijski materializam jedna absolutna istina obćeg značenja«. Stoga se slaže s Berdjajevom i njegovom kritikom marksizma i marksističke teze da su sve ideologije odraz ekonomskih odnosa. S tim u svezi on citira pitanje koje ovaj postavlja: Ako historijski materijalizam tvrdi »iluzorni i izključivo utilitaristički karakter svih ideologija, svih filozofskih naučavanja i svih religioznih vjerovanja«, što je onda »Marxova ideologija i marksistička teorija«, nije li i Marxov historijski materijalizam »samo odsjev ekonomskih prilika Europe takove, kakva je bila u sredini XIX veka?« ³³

No u kontekstu razmišljanja o historijskom materijalizmu Vasilj dijeli »Marxovo opažanje o strahovitom negativnom djelovanju kapitalizma« i smatra

²⁹ Vasilj, *Komunizam i vjera*, p. 139.

³⁰ Vasilj, *Filozofija komunizma*, p. 35.

³¹ Isto, p. 76.

³² Isto, p. 84.

³³ Isto, p. 86. Vasilj Berdjajeva citira prema: Berdiaeff, *Christianisme et la réalité sociale*, pp. 35–39.

ga ispravnim, ali za njega nije ispravno to što se Marx tom »fatalnom procesu veseli, mjesto da ga osudi i pokuša da po mogućnosti spriječi«, što je njemu najvažnije, »da te nepravde izazivaju revolucionarni duh među radništvom«. ³⁴ Posebno neprihvatljivim smatra činjenicu da su pristaše klasne borbe »uvjereni, da se borbom dolazi do mira, mržnjom do ljubavi, nepravdom do pravde«. S njegova kršćanskog stajališta mir, ljubav i pravdu ne može donijeti besklasno društvo, nego društvo koje je »bez pretjeranog egoizma«. Egoizam je naime uzrok izrabljivanja slabijih od strane jačih, a ne samo »postojanje slabijih i jačih«. Pa ako materijalni napredak i moralni odgoj ne idu zajedno, onda taj materijalni napredak »može biti tragičan za čovječanstvo«. ³⁵ Ako ne bude ljubavi, pravde i altruizma, neće biti »ni sreće, mira i zadovoljstva«. Nadati se da je u klasnoj borbi »mrzeći, rušeći i ubijajući« moguće »stvoriti novog, nevinog čovjeka«, za Vasilja je prava »iluzija«. ³⁶

Što se pak tiče privatnog vlasništva koje komunisti žele dokinuti, Vasilj ističe da u kapitalističkom društvu doista »postoje velike zloupotrebe privatnog vlasništva u korist jedne manjine, a na štetu ogromne većine siromaha«. No komunizam griješi u tome što i ne pokušava te zloupotrebe spriječiti i dokinuti, nego »hoće jednostavno da dokine svako privatno vlasništvo, koje je prirodna potreba čovjeka«, kako to naučava Katolička crkva, a osobito jasno ističu pape u svojim enciklikama *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno*. I ovdje je dakle komunizam »samo za negativno djelovanje, rušenje«, a ne »za pozitivno djelovanje, popravljavanje i dokidanje zla«, ³⁷ za razliku od Crkve, kojoj se neopravdano predbacuje da »brani kapitalizam i kapitalističko iskorišćavanje radnika«. Ona naime »jednako osuđuje komunističko dokidanje privatnog vlasništva kao i kapitalističko nepravedno zloupotrebljavanje vlasništva« ³⁸ te priznaje državi pravo da u nekim slučajevima »može privatno vlasništvo ograničiti i staviti ga na raspolaganje zajedničkom a s tim već i pojedinačnom dobru«. No ako država za opće dobro u pojedinim slučajevima može izvlastiti privatno vlasništvo, ne znači »da može dokinuti privatno vlasništvo uobće«. Naime makar privatnici i činili neke zloupotrebe, »zloupotreba ne ruši prirodnog zakona o pravu na privatno vlasništvo«. ³⁹

³⁴ Vasilj, *Filozofija komunizma*, p. 97.

³⁵ Isto, p. 99.

³⁶ Isto, p. 100.

³⁷ Isto, p. 103.

³⁸ Isto, p. 104.

³⁹ Isto, p. 105.

Komunizam i kršćanstvo

No Vasilj u svojoj oštroj kritici komunizma nije slijep za krivnju kršćana za njegov povijesni uspon. On naime ističe da postoje kršćani koji svu opasnost od komunizma vide samo u tome što hoće ukinuti privatno vlasništvo, »jer se boje za svoje, možda i krivo stečeno vlasništvo«. Takvima predbacuje da su najviše »skrivili postanku i razširenosti komunizma uobće«. Oni su za njega »nazovi-kršćani«, koje kršćanstvo »osuđuje, kao što osuđuje i samu komunističku zabludu«. ⁴⁰ Stoga pristaje uz tezu Berdjajeva da se snaga komunističke filozofije najviše nalazi »u kršćanskoj izdaji kršćanstva«. Prema toj tezi, ova je filozofija nastala kao reakcija na filozofske zablude i socijalnu nepravdu 19. i 20. stoljeća, koje je Crkva osudila prije nastanka komunizma. No kršćani Crkvu uglavnom nisu poslušali, oni »su izdali kršćanstvo«, dok komunisti nisu izdali komunizam u odnosu na te zablude i tu nepravdu, nego su poslušali »svoje učitelje i uz velike žrtve nastojali na život primieniti svoju nauku«. Komunisti su naime »osudili nepravde kapitalističkog društva«⁴¹ i krenuli u borbu protiv njega, zbog čega su siromašne mase u njemu vidjele svoga zaštitnika.

Stoga Vasilj kršćane poziva da i u svojoj borbi protiv komunističkog zla budu prije svega kršćani. Pritom on ne zanemaruje činjenicu da je komunistički materijalizam kršćanskom, spiritualističkom realizmu navijestio »borbu do iztrage«. Pristaše toga realizma, prema njemu, tu borbu trebaju prihvatiti »i na svakom koraku pobijati zablude komunističkog materializma«. No pobijati komunizam ne znači upoznati njegove zablude, dokazati da su opasne i »onda protiv njih vikati«, ⁴² nego se protiv njega treba boriti i riječima i djelima. Potrebna je dakle i teorijska borba protiv njega, no ona će malo koristiti ako se borci protiv komunističkih zabluda u svom životu budu držali »materialističkih principa«. Oni tako zapravo ne pobijaju komunizam, »nego mu prave promičbu«. Jer više nego komunistička promidžba širenju komunizma pridonijeli su oni koji su dokazivali komunističke zablude, ali su »protiv svoga vlastitog naučavanja i vjerovanja« ostali zaljubljeni »u mamonu, uskraćivali radniku pravednu nadnicu i sirotinji dužnu pomoć«, te su tako »zaoštrili socialnu nepravdu, klasnu borbu i mržnju«. Stoga uspješno se boriti protiv komunizma znači prije svega vratiti se »izdanom kršćanstvu i njegove zdrave principe primieniti na život i rad«. ⁴³

A kršćanstvo, prema Vasilju, propovijeda prije svega »snošljivost, predanje u volju Božju i ljubav prema bližnjemu«, pa ono po svojoj naravi »odvraća

⁴⁰ Isto, p. 106.

⁴¹ Isto, p. 124.

⁴² Isto, p. 125.

⁴³ Isto, p. 126.

vjernike od klasne borbe, koja je jedina pogonska sila za dialektički razvoj društva prema komunističkom zemaljskom raju«. U toj borbi komunistima je osobit trn u oku propovijedanje »ljubavi prema bližnjemu i međusobno podpomaganje«,⁴⁴ što Vasilj ilustrira tvrdnjama ruskog komunističkog ministra prosvjete Anatolija Lunačarskog:

»Mi mrzimo kršćanstvo i kršćane i one najbolje među njima moramo smatrati kao najgore neprijatelje. Oni propoviedaju ljubav prema bližnjemu i milosrđe, a to je protivno našim načelima. Kršćanska ljubav je velika smetnja razvoju revolucije. Dolje ljubav prema bližnjemu! Ono, što mi trebamo, jest mržnja. Mi moramo znati mrziti. Samo tim načinom mi ćemo osvojiti svijet. Mi smo svršili sa zemaljskim kraljevima. Srušimo sada nebeske kraljeve. Protuvjerska borba ne smije biti ograničena samo na Rusiju, ona se mora voditi na čitavom svijetu. Protuvjerska se borba mora razviti u muslimanskim i katoličkim zemljama s istim ciljem i s istim sredstvima.«⁴⁵

Prema Vasilju, komunistički napadi na kršćanstvo svjedoče ne samo o nepoznavanju kršćanskih načela od strane komunista nego pokazuju i njihovu »mržnju prema svemu, što je kršćansko«. No on za to ne optužuje samo komuniste, koji dokaze za svoje tvrdnje i ne traže na prvom mjestu u kršćanskom nauku i u društvenom nauku Katoličke crkve, jer i sami znaju da ih tamo neće naći, nego »u neznanju i praznovjerju pojedinih kršćana i u zabludama pojedinih sekta«, kao i u pogreškama i zloupotrebama nekih kršćana »koji su kršćani samo po imenu«.⁴⁶

Jer upravo to nekršćanstvo kršćana nerijetko stavlja u sjenu totalitarnu antivjersku narav komunističkog pokreta, koja se očitovala i etablirala već u njegovim počecima. Tako Vasilj podsjeća na Engelsovu tvrdnju, objavljenu u *Les Annales Franco-Allemandes*, koje su izdavali Marx i Engels:

»Mi želimo uništiti sve, što se predstavlja kao nadprirodno i nadljudsko... Mi smo dakle jedanput zauvijek naviestili rat vjeri i vjerskim pojmovima i nas ne briga, što nas zovu bezbožcima ili bilo kako drugačije.«⁴⁷

A to neprijateljstvo prema nadnaravnom komunizam uvijek nastoji poduprijeti tobožnjom znanstvenošću. U ovom kontekstu Vasilj podsjeća i na tvrdnju N. Buharina, kojega je Staljin u svojim čistkama dao ustrijeliti: »Mi smo za biologiju, a protiv bajke o Bezgrješnom Začecu.« I odgovara mu citatom katoličkog

⁴⁴ Vasilj, *Komunizam i vjera*, p. 88.

⁴⁵ Isto, pp. 88–89.

⁴⁶ Isto, p. 90.

⁴⁷ Isto, p. 111.

teologa R. Kothena: »Mi smo za biologiju i za Bezgrješno začecje.«⁴⁸ Time želi iznijeti uvjerenje da se znanost i tehnika ne protive vjeri, niti se vjera protivi znanosti i tehnici. A tragiku komunizma i materijaliziranog modernog čovjeka vidi u tome što »ne može pojmiti napredak kao sklad i suradnju duhovnih i materialnih vrjednota, sklad čovječnosti i morala s tehničkim i materialnim napredkom«. Vjera naime za njega ne samo da nije protiv napretka nego je ona zapravo najviša »pobornica napredka čovječanstva«. Ona naime traži napredak čovječnosti i materialnih dobara usporedo, »što jedino sačinjava pravi i podpun napredak čovječanstva«.⁴⁹

No unatoč svoj kritičnosti prema komunizmu, Vasilj nikako ne želi moralno diskvalificirati komuniste. Istina, on konstatira da oni niječu slobodu volje, da sve podvrgavaju slijepom gibanju materije, a uvjeren je da tamo gdje nema slobode, nema ni moralne odgovornosti, da materijalizam nije sposoban razlikovati dobro i zlo, »što je glavno i temeljno načelo zdravoga morala«, da komunističko razlikovanje korisnoga i štetnoga ne može biti podloga »zdravu i prirodnu moralu«. No unatoč svemu tome on ne tvrdi da su pristaše komunizma »sasvim izgubili svaki moralni osjećaj«. Ima naime, prema njemu, komunisti »s dobro razvijenim moralnim i etičkim osjećajima«, a to se prije svega »ima zahvaliti samoj ljudskoj naravi«.⁵⁰ Stoga bi bilo pogrešno komuniste predstavljati »kao sasvim nemoralne ili amoralne ljude, protivnike svakog dobrog djela i plemenitosti«. Istina, mogu im se predbaciti mnoge teške pogreške, ali se pogreške »mogu predbaciti i mnogim kršćanima«. Ipak pogreške komunisti za Vasilja su u potpunom »dosljednom skladu s komunističkom naukom«, dok »su pogreške kršćana u podpunoj i jasnoj opreci i s kršćanskim moralnim načelima«.⁵¹

Komunisti naime, prema Vasilju, »upadaju u velike protivurječnosti u teoriji i praksi«, pa je iz njih »nemoguće izići, a da se jedno od toga ne napusti«. Tako oni nerijetko zastupaju moral »koji se temelji na brutalnoj sili i koristi zajednice«. Njime opravdavaju »svoje okrutnosti i gaženje najsvetijih prava pojedinaca, obitelji i drugih ustanova, kao i progonstva i ubijanja u masama«. Uostalom, Lenjin svojim učenicima savjetuje da budu »spremni na svaku žrtvu i prema potrebi upotriebiti sve moguće prievare, izmišljotine, nezakonite postupke«, da budu »spremni zaniekati i prikriti istinu«. Takvo držanje oni izvode »iz prohibitika borbe klasa«.⁵² A prohibitkom klasne borbe proglašeno je i

⁴⁸ Isto, p. 114.

⁴⁹ Isto, p. 93.

⁵⁰ Isto, p. 128.

⁵¹ Isto, p. 129.

⁵² Isto, p. 132. Vasilj Lenjina citira prema: Lénine, *De la religion*, 67.

uništenje vjere. Tako je uz petogodišnji gospodarski plan ruska komunistička partija nakon svog VIII. kongresa proglasila i kulturni petogodišnji plan u kojem se nalazi odluka da treba uništiti »zadnje znakove vjere u Sovjetskoj Rusiji«. Istina, prema Vasilju, i na gospodarskom i na kulturnom planu neuspjeh je bio jednak, ali se ipak uvijek nanovo nastavljalo s novim planovima i naporima »na oba područja«. ⁵³

Vasilj dakle uvijek nanovo iznosi svoja saznanja i uvide u teoriju i praksu komunističkog pokreta. No on u svojoj prosudbi i u svojim prijedlozima načina borbe protiv komunizma nikada ne prelazi granicu kršćanskog načela ljubavi. Tako on na vlastito pitanje kakav mora biti kršćanski stav »prema bezbožnoj opasnosti, koja nam prieti«, odgovara: »Pobijati zablude komunizma, a ljubiti komuniste, koji uza sve to ostaju naša zalutala braća.« Isto tako i prije svega valja pobijati »preteče komunizma: društvo nepravde, biedu i vjerski nehaj«, valja raditi tako da taj rad »razsvjetljuje i pridobiva dušu i srdce«. A to znači da valja »razotkrivati komunističke zablude i osuditi ih«, a u isto vrijeme paziti »da ne vrijedamo protivnika«. Isto tako valja voditi računa o tome »da između naših rieči, naših kršćanskih načela i našeg praktičnog života ne nastane kakav jaz«. U borbi protiv komunizma radije se treba služiti »praktičnim kršćanskim životom, nego kršćanskom teorijom«. ⁵⁴ Tako Vasilj u svojoj knjizi *Komunizam i vjera*, koja je objavljena 1944. godine u Mostaru, dakle nekoliko mjeseci prije partizansko-komunističkog zločina nad franjevcima i mnoštvom nevinih ljudi diljem Hercegovine, poziva:

»Pokažimo našim životom i našim djelima, da u našoj vjeri postoji veličanstvena riznica plemenitosti, požrtvornosti, ljubavi i milosrđa. Pokažimo našim protivnicima, da naše kršćanstvo nije, kako oni misle, idealizam, koji suprotstavlja dušu i tielo u čovjeku, a još manje materializam, koji bi podjarmio dušu tielu, nego zdravi i snažni spiritualistički realizam, koji obuhvaća čitavog čovjeka s dušom i tielom, ta dva elementa u čovjeku usklađuje i tako potvrđuje potrebno i plodno jedinstvo u ljudskom biću. Nastojmo, da naša ljubav razoruža komunističku mržnju. Nastojmo, da budemo sijači i nosioci mira, ljubavi i pravde i ostanimo čvrsto uvjereni u konačnu pobjedu dobra i istine.« ⁵⁵

⁵³ Vasilj, *Komunizam i vjera*, p. 143.

⁵⁴ Isto, p. 205.

⁵⁵ Isto, 206.

Philosophy of Communism (1944) by Vendelin Vasilj

Summary

Franciscan Vendelin Vasilj (Međugorje, 1909 – Chicago, 1971) defended his doctoral dissertation in sociology, *L'athéisme bolcheviste*, in 1936 at the Faculty of the Political, Economic and Social Sciences of the Catholic University in Paris, and under the title *Filozofija komunizma* [*Philosophy of Communism*] published it in Croatian in Mostar, in 1944. That same year he also published the second part of his conceived trilogy on communism, *Komunizam i vjera* [*Communism and Religion*]. The third part, *Komunizam i obitelj* [*Communism and Family*], he planned to publish in 1945, yet never did. Having escaped from partisan imprisonment, from 1946 until his death Vasilj spent in the United States of America and Canada.

According to Vasilj, communism possesses its own “philosophy of life and the world,” which, leaning on Berdiaev’s testimony, in Soviet practice develops the features of pragmatic ideology, which hampers any attempt at genuine philosophy. The Franciscan also interprets the development of philosophical thought from Hegel across Feuerbach to Marx. Considering that the teachers of communism drew upon Greek philosophers, Vasilj shortly discusses the philosophy of Democritus, Protagora, and Epicurus, yet in doing so, he cannot avoid simplification and exaggeration, as he projects modern controversies onto the world of the antiquity.

Vasilj places his elaboration on communism within a broader context. “Materialistic world view” is the main feature of liberalism, capitalism and communism: “three names, though the same error,” aimed against “human person, family, human society and religion.” While the German philosophy of the nineteenth century wavered between materialism and idealism, Vasilj offered a third option, “traditional Christian spiritualism.” When the materialists proclaim the “consciousness of the proletariat” as the truth criterion, they, Vasilj interprets, “refute their own materialistic system and step among the idealists by accident.”

Vasilj confronts the fundamental thesis of historical materialism by stating that a decisive role in the historical development of a society “is not played by economic production, but conversely, by various spiritual movements.” He adopts Berdiaev’s criticism of the Marxist thesis by which all ideologies are a reflection of economic relationships. Vasilj agrees with Marx’s observation on the negative effect of capitalism, yet criticises him because he is looking forward to “that fatal process,” hoping for the workers’ revolution.

Vasilj also agrees with Berdiaev’s thesis that the power of communist philosophy rests “on Christian betrayal of Christianity.” In order to confront communism successfully, “Christian doctrines ought to be applied to life and work.” Despite his critical attitude towards communism, Vasilj makes no attempt at disqualifying communists. By contrast, he comes forward with the principle: “To refute the errors of communism, and love communists, who besides all that remain our strayed brothers.”

Key words: Vendelin Vasilj, communism, dialectical materialism, historical materialism, idealism, Christian spiritual realism, social doctrine of the Catholic Church, Karl Marx, Lenin, Anatoly Lunacharsky, Nikolai Berdiaev, Jacques Maritain